

5 mavzu: Qishloq xo'jaligida yer-suv, moddiy texnika resurslari va ulardan samarali foydalanishni boshqarish

Reja:

- 1 Yer-suv resurslarining qishloq xo'jaligidagi ahamiyati va xususiyatlari, ularning maydoni tarkibi, foydalanuvchilar bo'yicha taqsimlanishi.
- 2 Yerdan, suvdan foydalanish samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar, ularni aniqlash tartibi.

Kalit so'zlar: Yer resurslari, suv resurslari, Yerdan, suvdan foydalanish samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar, Yer monitoringi va davlat yer kadastri, Yer resurslarining kapitallashuvi

Foydalangan adabiyotlar.

Asosiy adabiyotlar

1. Samatov G'.A., Rustamova I.B., Sheripbayeva U.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti va menejmenti.- T.: 2012. - 346 b.
2. Umrzoqov O'.P., Toshboyev A.J., Rashidov J., Toshboyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti va menejmenti: o'quv qo'llanma. - T.: Iqtisod - moliya, 2008. - 268 b.
3. Qosimova D.S. Menejment nazariyasi: o'quv qo'llanma. - T.: TDIU, 2009. - 208 b.
4. Xorijiy adabiyotlar:
5. Charles W. L. Hill, Steven L. McShane. Principles of Management. 13th ed. ISBN 978-0-07-353012-3. -New York, 2008. -529 p.
6. Richard L.Daft. Management. 12th ed. ISBN 978-1-285-86198-2. -Boston, 2016. - 798 p.
7. Rickky W. Griffin. Fundamentals of Management. 8th ed. ISBN 978-1-285-84904-1. - Texas, 2016. - 547 p.
8. Ronald D. Kay, William M. Edwards, Patricia A.Duffy. Farm management. - 6th ed. ISBN 978-0-07-302829-3 - ISBN 0-07-302829-0. -New York, 2008. - 463 p.
9. Qo'shimcha adabiyotlar
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 22 oktyabrdagi "O'zbekistonda fermerlik faoliyatini tashkil qilishni yanada takomillashtirish va uni riojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-4478- sonli Farmoni.
11. Nazimov S., Eshonxo'jayev D. Qishloq xo'jaligida menejment. Namangan, NamMPI, 2001.

Internet saytlari

1. www.samqxi.uz - Samarqand qishloq xo'jalik instituti veb-sahifasi
2. www.lex.uz - O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
3. www.uzreport.com - Axborot agentligi.
4. www.agro.uz - O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi.

1 Yer-suv resurslarining qishloq xo'jaligidagi ahamiyati va xususiyatlari, ularning maydoni tarkibi, foydalanuvchilar bo'yicha taqsimlanishi.

Qishloq xo'jaligi iqtisodiyotining asoslaridan biri bu tabiiy resurslardir. Tabiiy resurslarning eng kerakli unsurlariga esa yer kiradi. Yer qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishning asosiy omili, mehnat yo'naltirilgan ob'yekt sifatidagi mehnat predmeti, shuningdek, turli xil mahsulotlarning joylashuv makoni, insonlar uchun turar joy hamda hayvonot va o'simliklar dunyosining yashashiga mo'ljallangan mehnat quolidir. Har bir halq va millat yerni asosiy boyligi sifatida e'tirof etadi, bir nychta shart va omillarni birlashtirgan holda qishloq xo'jaligidagi afzalliklarni yer orqali tavsiflaydi.

Yer resurslari - bu quruqlik yuzasining jami yig'indisi bo'lib, uning tarkibiga boshqa tabiiy ob'yektlar ham kiritiladi. Bular: o'rmonlar, o'simlik va boshqa tirik organizmlar, suv

ob'yektlari. Yer resurslarining suv ob'yektlari o'z ichiga ko'llar, ko'lmak va hovuzlar, ariqlarni qamrab oladi. Okyeon, dengizlar va daryolar esa suv resurslari tarkibiga kiradi.

Har bir davlatning yer-suv resurslari tabiat va jamiyatda yashash manbaidir, shuningdek, yer va suv bir-birining mavjudligini taqozo qiladi.

Yerning jamiyatdagi ahamiyati beqiyosdir. Unda fuqarolar yashashi uchun binolar quriladi, turli mahsulotlar etishtiriladi. Demak, yerning qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishidagi ahamiyati ulkan. Chunki u shu tarmoqning yeng asosiy ishlab chiqarish vositasi hisoblanadi. Yerga urug', ko'chat yekib, ishlov berish natijasida turli xildagi mahsulotlar etishtiriladi. Demak, tarmoqda etishtiriladigan barcha turdagi mahsulotlar yerdan, suvdan foydalangan holda olinar ekan. Ingliz iqtisodchisi Uilyam Pettining aytishicha, «yer - boylikning onasi...».

Respublika dehqonchiligi sug'orishga asoslangan. Shuning uchun suv ham yer kabi yeng zarur vosita hisoblanadi. Qishloq xo'jaligidan olinayotgan mahsulotlar, masalan, paxta, sholi, tamaki, sabzavot, poliz, makkajo'xori, bug'doy, arpa, yem-xashaklarning aksariyat qismi sug'oriladigan yerlarda etishtiriladi. Qishloq xo'jaligida etishtirilayotgan yalpi mahsulotning 95 foizga yaqini sug'oriladigan yerlardan olinadi. Sanoatning qishloq xo'jalik xomashyolariga, aholining esa oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabi qondirilishida yer va suvning ahamiyati juda katta. Yerlardan, suvlardan qanchalik oqilona, samarali foydalanilsa, ishlab chiqariladigan mahsulotlar hajmi shunchalik ko'payadi, natijada yuqorida ta'kidlangan talablarning qondirilish darajasi ortadi. Lekin yerdan asosiy vosita sifatida foydalanishda uning quyidagi xususiyatlarini e'tiborga olish maqsadga muvofiqdir:

yer maydonining cheklanganligi va takror ishlab chiqarilmasligi. Ona zamin tabiatan cheklangan, uning maydonini inson kengaytira olmaydi. Chunki u tabiat mahsuli hisoblanadi. Boshqa asosiy vositalarni, masalan, traktorlarni, mashinalarni talabni qondirish maqsadida xohlaganicha ishlab chiqarish mumkin;

yerning tabiat mahsuli ekanligi. Yer tabiat mahsulidir. Shuning uchun uning kelajakdagi taqdiri tabiatga bog'liq. Boshqa asosiy vositalar, ya'ni binolar, inshootlar, kombaynlar, traktorlar inson mehnatining mahsulidir. Zaruriyat tug'ilganda ular inson tomonidan ishlab chiqarilishi mumkin. Yerni esa inson ishlab chiqara olmaydi;

yer - qishloq xo'jaligining abadiy ishlab chiqarish vositasidir. Respublika hududida mavjud bo'lgan yerlardan qishloq xo'jalik mahsulotlari etishtirishda bizdan oldingi avlodlar foydalangan, hozirgi davrda biz foydalanmoqdamiz, kelajakda esa avlodlarimiz foydalanadi;

yerni qishloq xo'jaligi mahsulotlari etishtirish maqsadida bir joydan ikkinchi joyga ko'chirib yurish imkoniyati cheklangan. Undan joylashgan makonida, ya'ni stasionar holatda oqilona foydalanish mumkin. Lekin mashina va traktorlarni talab etilgan joyga olib borib, turli xildagi ishlarni amalga oshirish, bino-inshootlarni ham talab etilgan joyga qurish mumkin;

g) yerning yuqori qatlami hisoblangan tuproq unumdorligining mavjudligi, unga ilmiy asoslangan holda ishlov berish natijasida uning oshib borishi. Darhaqiqat, tuproqqa vaqtida ishlov berilsa, o'g'itlansa, uning unumdorligi oshib borishi mumkin. Lekin boshqa asosiy vositalar ishlab chiqarish jarayonida qatnashishi oqibatida jismoniy jihatdan ishdan chiqadi. Ular vaqt o'tishi bilan fan-texnika taraqqiyoti natijasida ma'naviy jihatdan ham yeskiradi.

Lekin yerga e'tibor berilsa, undan fan-texnika yutuqlarini joriy etgan holda oqilona, samarali foydalanilsa, unumdorligi oshib borishi mumkin. Ammo bu, uning unumdorligi cheklanmagan, degani emas. Shunday ekan, yerning unumdorligidan tadbirkorlik bilan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Qishloq xo'jaligida yerning yuqori qatlami hisoblangan tuproq unumdorligi katta ahamiyat kasb yetadi. Hayotda tuproq unumdorligining quyidagi turlari mavjud: tabiiy, sun'iy va iqtisodiy unumdorlik. Tuproqning tabiiy unumdorligi-tabiat mahsulidir. U tabiatning ta'siri natijasida uzoq yillar mobaynida shakllanadi. Uning holati quyosh nuri hamda yog'ingarchilik miqdoriga, shamol va suvlarning ta'siriga bog'liqdir. Ularning ijobiy ta'sirida tuproq tabiiy unumdorligi yaxshi bo'ladi. Sun'iy va iqtisodiy unumdorlik esa inson mehnati natijasida shakllantirilib, oshirilishi mumkin. Jumladan, mehnat, mablag' sarflab, yerlarning irrigasion, meliorativ holatini yaxshilab, urug' yekib, ularni o'g'itlash, yaxshi sifatli ishlov berish orqali tuproqning iqtisodiy unumdorligi yuksaltirilishi mumkin. Qishloq xo'jaligida foydalaniladigan suvlarning sifati ham barcha viloyatlarda bir xilda bo'lmay, bir-birlaridan farq qiladi.

Masalan, Andijon, Namangan va Farg'ona viloyatlarining aksariyat hududlarida ekinlarni sug'orishda foydalaniladigan suvlarning sifati yaxshi, ya'ni ularning tarkibida hosildorlikka salbiy ta'sir etuvchi turli xildagi minerallar kam, lekin Qoraqalpog'iston Respublikasi, Xorazm viloyati hududlarida foydalanilayotgan suvlarning tarkibida xlor va boshqa moddalar ko'p. Shuning uchun ham ularning sifati nihoyatda yomon. Bunday hol qishloq xo'jalik mahsulotlari etishtirish hajmiga, sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Kelajakda yerlarning unumdorligini oshirish, suvlarning sifatini yaxshilashga qaratilgan barcha tadbirlar majmuasini samarali amalga oshirish orqali zarur qishloq xo'jalik mahsulotlari hajmini, miqdorini ko'paytirishga va sifatini yaxshilashga erishish mumkin.

Yer resurslari ham boshqa resurslardek o'z xususiyatlariga ega.

Birinchidan, yer - tabiat mahsuli, in'omi hisoblanib, u inson mehnati bilan yaratilmaydi. Inson faqatgina yerga mehnatini yo'naltirib, yo yerning ahvolini yaxshilaydi, yoki umuman yomon ahvolga solishi mumkin. Lyekin inson o'z xohishi bilan yer resurslarini hosil qilolmaydi. Ikkinchidan, yer chyegaralangan tabiiy resursdir. Inson xohlagancha yerni ko'paytira yoki kamaytira olmaydi. Shu sababli, bosh maqsad yerdan samarali va to'g'ri foydalanishdir. Bir mamlakat miqyosida yer miqdori uning chyegaralari bilan aniqlansa, umuman hududlar sifatida esa yer miqdori quruqlik yuzasi bilan belgilanadi.

Yer resurslari jismoniy nuqtai nazardan murakkab majmua hisoblanadi. Bu majmua turli omillar (kimyoviy, fizik, biologik) birlashmasi bilan xarakterlanadi. Yer resurslari turli yer uchastkalaridan iborat bo'lib, ular bir-biridan tuproq turlari, ryelyefi, miqdori va boshqa xarakteristikasi bilan farqlanadi.

Uchinchidan, yer abadiy ishlab chiqarish vositasidir. Shuningdek, yer har doim ishlab chiqarishdagi eng asosiy omil sifatida o'z o'rnini yo'qotmaydi. Undan mablag'ni ko'paytirish, ishlab chiqarishda zamonaviy texnologiyalar orqali qishloq xo'jalikdagi yerlardan unumli va samarali foydalanish, shuningdek sanoat va uy-joy qurilishi maqsadida foydalanish mumkin. Shu bilan birga, texnika taraqqiyoti yuksak cho'qqilarga ko'tarilganiga qaramay yerni boshqa ishlab chiqarish omillari bilan almashtirib bo'lmaydi.

O'zbekiston Respublikasining «Yer kodeksi»ga muvofiq yer fondi yerlardan foydalanishning belgilangan asosiy maqsadiga ko'ra quyidagi toifalarga bo'linadi:

Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar - qishloq xo'jaligi ehtiyojlari uchun berilgan yoki ana shu maqsadga mo'ljallangan yerlar. Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar sug'oriladigan va sug'orilmaydigan (lalmikor) yerlar, haydaladigan yerlar, pichanzorlar, yaylovlar, ko'p yillik mevali dov-daraxtlar va tokzorlar egallagan yerlarga bo'linadi;

Aholi punktlarining (shaharlar, posyolkalar va qishloq aholi punktlarining) yerlari-shaharlar va posyolkalar, shuningdek qishloq aholi punktlari chegarasi doirasidagi yerlar;

Sanoat, transport, aloqa, mudofaa va boshqa maqsadlarga mo'ljallangan yerlar-ko'rsatilgan maqsadlarda foydalanish uchun yuridik shaxslarga berilgan yerlar;

Tabiatni muhofaza qilish, sog'lomlashtirish, rekreatsiya maqsadlariga mo'ljallangan yerlar- alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar egallagan, tabiiy davolash omillariga ega bo'lgan yerlar, shuningdek ommaviy dam olish va turizm uchun foydalaniladigan yerlar;

Tarixiy-madaniy ahamiyatga molik yerlar-tarixiy-madaniy yodgorliklar joylashgan yerlar;

O'rmon fondi yerlari-o'rmon bilan qoplangan, shuningdek o'rmon bilan qoplanmagan bo'lsa ham, o'rmon xo'jaligi ehtiyojlari uchun berilgan yerlar;

Suv fondi yerlari - suv ob'yektlari, suv xo'jaligi inshootlari egallagan yerlar va suv ob'yektlarining qirg'oqlari bo'ylab ajratilgan mintaqadagi yerlar;

Zahira yerlar.

Har bir qishloq xo'jaligi korxonasi ma'lum yer maydoniga ega bo'lib mavjud talab va taklifga ko'ra, qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish bilan shug'ullanadi. Korxonaning umumiy yer maydoni tabiiy sharoitlari hamda xo'jaligida foydalanish xususiyatiga ko'ra bir xil emas. Bundan tashqari korxonaning hamma yeridan ham qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirishda foydalanilmaydi. Shuning uchun korxonaning umumiy yer maydonidan qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlar ajratilgan.

Yerlarni tabiiy sifati hamda xo'jaligida foydalanilishiga qarab tabaqalashtirish bozor iqtisodiyotining hozirgi sharoitida juda katta iqtisodiy ahamiyatga ega. Chunki bu xususiyatlarga ko'ra, yer solig'i, ijara haqi, yer bahosi singari masalalari ko'lami va darajasi belgilanadi. Busiz yer kadastrini tashkil qilib bo'lmaydi.

Qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlar deganda bevosita qishloq xo'jaligiga taalluqli bo'lgan, qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish uchun surunkali foydalaniladigan yerlar tushuniladi. Qishloq xo'jaligi yerlariga ekinzorlar, ya'ni doimo don va boshqa dalachilik ekinlari ekiladigan yerlar, bog'lar, ya'ni doimo ko'p yillik mevali daraxtlar ekiladigan yerlar, yaylovlar - doimo chorva mollari boqiladigan yerlar, pichanzorlar - doimo pichan o'rib olish uchun foydalaniladigan yerlar kiradi.

Xo'jaliklarning yer maydonlari tarkibi va o'zaro nisbati doimo bir xil bo'lmaydi. Ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi, aholi ehtiyojlarining o'sib borishi bilan u ham o'zgarib boradi.

Yerlarning bir turdan boshqa turga o'tib borishiga yer transformatsiyasi deb ataladi. Bunda yer transformatsiyasining asosiy qonuni yerdan unumli foydalanish uning unumdorligini muttasil oshirib borish, kam unumli yerlardan yuqori unumli yerlarga o'tib borishdir. Chunki yuqorida qayd etilgandek, yer miqdor jihatidan (makon jihatidan) cheklangan, undan to'g'ri foydalanilgandagina unumdorligi oshib borishi mumkin.

8.1-jadval

O'zbekiston Respublikasining yer fondi va uning foydalanuvchilar bo'yicha taqsimlanishi*

№	Yerdan foydalanuvchilar	2015 yil	
		ming. ga	foiz
	Jami yer fondi Shundan	44410.3	100.0
1	Qishloq xo'jalik korxonalar va tashkilotlari foydalanayotgan yerlar	24968.6	56.3
2	O'rmon xo'jalik korxonalar yerlari	8409.2	18.9
3	Sanoat, transport, mudofaa, aloqa va boshqa tashkilotlar yerlari	1928.1	4.3
4	Aholi yashash joylari	234.0	0.5
5	Zahiradagi yerlar	7469.6	16.8
6	Gidrotexnika va boshqa suv xo'jaligi tashkilotlari yerlari	819.2	1.8
7	Tabiat muhofazasi, sog'lomlashtirish va madaniy ahamiyatga ega yerlar	72.5	0.2
8	Boshqa yerlar	509.1	1.2

*O'zbekiston Respublikasi geokadastr va yer resurslari davlat qo'mitasi ma'lumotlari

Respublikada jami yer fondining 56,3 foizidan qishloq xo'jalik korxonalar va tashkilotlari, 18,9 foizidan esa o'rmon xo'jaligi korxonalar foydalanmoqdalar. Respublika yer fondining 7,2 foizidan hozirgi davrda yuqoridagi maqsadlarni hal etishda foydalanilmoqda. Shuning bilan birga kelajakda mamlakatimiz xalq xo'jaligini rivojlantirish uchun imkoniyatlar, jumladan, zahiradagi yerdan foydalanish imkoniyati mavjud. Hozirgi davrda shunday yerlarning umumiy maydoni 7.5 mln. gektarga yaqin. Bu jami yer maydonining 16.8 foizini tashkil yetadi.

Ularning tarkibi quyidagicha:

haydaladigan yerlar. Ular sug'oriladigan hamda lalmi yerlardan tashkil topgan, tuprog'i yeng unumdor hisoblanadi. Ayniqsa, sug'oriladigan yerlarniki. Bu yerlarda suvdan foydalangan holda paxta xomashyosi, sholi, bug'doy, arpaning asosiy qismi, makkajo'xori, kartoshka, sabzavot, poliz mahsulotlari etishtirilmoqda. Shuning uchun ulardan yil mobaynida to'liq va samarali foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ularning maydoni 4042,7 ming gektarni tashkil yetadi. Respublika hududidagi ekin maydonlarni kelajakda ma'lum miqdorda kengaytirish mumkin. Buning uchun o'zlashtirish qulay bo'lgan yer maydonlarini o'zlashtirib, ekin maydoni tarkibiga kiritish mumkin. Bu jarayonni amalga oshirish uchun suv resurslari mavjud bo'lishi kerak. qo'shimcha suv resurslarini esa sug'orish, texnika va texnologiyalarni joriy etish oqibatida shakllantirish mumkin.

Yaylovlar va pichanzorlar. Ular 22263.4 ming gektar. Bu yerlarda chorva hayvonlari boqilib, ular uchun turli xildagi yem-xashaklar etishtiriladi. Bu yerlarda asosan qo'ychilik rivojlangan.

ko'p yillik daraxtzorlar maydoni, ya'ni bog'zorlar, tokzorlar, tutzorlar, daraxtzorlar maydoni. Ko'p yillik daraxtzorlar bilan 353 ming gektarga yaqin maydon band. Shu yerlardan foydalangan holda xo'jaliklar qayta ishlash sanoatini xomashyo, aholini esa oziq-ovqat mahsulotlari bilan talab darajasida ta'minlash uchun turli xildagi mahsulotlar etishtirmoqda. Respublikaning jami yer fondi undan foydalanuvchilar bo'yicha 2001 yilda quyidagicha taqsimlangan:

Qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanadigan barcha korxonalariga, tashkilotlarga 24968,6 ming ga yer foydalanish uchun uzoq muddatga ijaraga berilgan. Bu yerlardan foydalangan holda (Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi, Fermer va dehqon xo'jaliklari uyushmasi, «O'zmevasabzavotuzumsanoat» xolding kompaniyasi, «O'zparandasanoat», «O'zgo'shsanoat» uyushmalari va boshqa tashkilotlar) turli xildagi qishloq xo'jalik mahsulotlari etishtiradilar;

o'rmon xo'jaligi korxonalariga - 8409,2 ming ga yer berilgan;

shahar, sanoat, transport, aloqa mudofaa va boshqalarga - 2671,2 ming ga yer berilgan;

zahiradagi yerlar - 7469,6 ming gektarni tashkil yetadi.

Yer maydonining taqsimlanishi kelajakda u yoki bu sohalar rivojlanishi natijasida o'zgarishi mumkin.

Respublikamizda suv resurslari manbalari cheklangan. Ularning umumiy miqdori 49,4 mlrd. m³ atrofida bo'lishi mumkin. Shundan 30,6 mlrd. m³ yoki 61,9 foizi yirik daryolarning suvidan, 16,5 mlrd. m³ respublika hududidagi mayda daryolarning suvlaridan, qolgan qismi esa yer osti hamda kollektor-zovurlardan olinadigan suvlardan iborat. Mavjud suv resurslari hozirgi o'sib borayotgan talabni to'liq qondira olmaydi. Shu suv resurslarining aksariyat qismi qishloq xo'jaligi tarmog'ida ishlatiladi. Suv resurslari davlat muhofazasida, mulkchilik shakllari bo'yicha taqsimlanmagan.

Yerdan oqilona foydalanish, tuproq unumdorligi, o'rmon va yaylov yerlarini ishlab chiqarish xususiyatini oshirish va qayta tiklash, sug'oriladigan, alohida qiymatli va muhofazalanadigan yerlarni asossiz oborotdan chiqarish, yerlarni tabiiy va antropogen salbiy jarayonlardan himoyalashning yo'llari:

Tashkiliy —1~ Ilmiy asoslangan yer tuzish Hududiy ishlab chiqarish kuchlarini oqilona joylashtirish A Yagona monitoring tizimining olib borish Davlat kadastrini to'liq amalgam oshirish =fc Davlat va jamoat ekspertizasini yo'lga qo'yish ± Yerdan foydalanish va uni muh ofazalash	nazoratini kuch aytirish va hokazo. Huquqiy ± Tabiatni muhofaza qilish qonunchiligi normalarini takomillashtirish Tabiiy resurslar qonunchiligi normalarini takomillashtirish Tadbirkorlikni kafolatlash normalarini takomillashtirish Yerdan foydalanish normalarini ekologiyalashtirish	Ekologik huquqiy mexanizmni yaratish Yer huquqbuzarligiga nisbatan jazoning muqarrarligini ta'minlash Iqtisodiy r Yomon yerlarni imtiyozli soliqqa tortish t Tuproq muhofazasi tadbirlarini kreditlash Ekologik toza mahsulotlarni ishlab chiqishni rag'batlantirish Yerlarni rekultivatsiya va tubdan melioratsiya	qilishga davlat dotatsiyasini berish Yer jamg'armasini joriy qilish va hokazo Texnologik i Yerlarni tubdan melioratsiyalash va rekultivatsiyalash texnologiyalarini ishlab chiqish Shahar qurilishi lohihalariga yer muhofazasi elementlarini joriy etish Noqishloq xo'jalik va sanoat o'zlashtirishning yagona texnologiyasini yaratish
--	--	--	---

Suvlarni muhofaza qilish | texnologiyasini joriy qilish

Havza boshqarmasi o'z funksiyalariga ega bo'lib, suvdan foydalanish bashoratini umumlashtiradi, O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligiga suv limitlari bo'yicha takliflar kiritib, tasdiqlangan limitlar asosida viloyatlar qishloq va suv xo'jaligi boshqarmalari, irrigatsiya tizimlari boshqarmalari, magistral kanal (tizim) lar, suv xo'jaligi ob'yektlari, irrigatsiya tizimlari, viloyat va tumanlar bo'yicha suv olish limitlarini belgilab beradi. Shuningdek, suv xo'jaligi va suvdan foydalanuvchilar o'rtasidagi hisob-kitob ishlarini yuritadi, suv resurslari balansini tuzadi, suv kadastrlarini yuritadi. Suv o'lchash vositalari ta'minoti, aloqa, avtomatika, tyelyemyexanikaning zamonaviy tizimlarini joriy etadi; tizimlarni rivojlantirish bo'yicha takliflar tayyorlaydi va ularni amalga oshiradi; havza suv xo'jaligini istiqbolli rivojlantirish strategik rejalarni

Yerlarni tubdan yaxshilash bilan bog'liq tadbirlar ma'lum sarf-xarajatlar talab etadi. Yerlarni yaxshilash bilan bog'liq tadbirlarga kapital sarflar deb aytiladi. Bunday tadbirlarga kapital sarf qilish yer unumdorligini (ekinlar hosildorligini) oshirish va mahsulot yetishtirish bilan bog'liq sarf - xarajatlarni kamaytirishga qaratilgan bo'ladi.

Yer balansi va yerdan foydalanish rejasi

№	Yer turlari	Yil boshiga, ga	Rejalash yili foydalaniladi, ga								
			Ekinzorlar	Qo'riq va bo'z yerlar	Yaylovlar	Ko'p yillik daraxtzorlar	O'rmon meliorativ	Ko'l va suv havzalari	Tomorqa yerlar	Boshqa yerlar	Yil oxiriga (ga)
1.	Ekinzorlar										
2.	Qo'riq va bo'z yerlar										
3.	Yaylovlar										
4.	Ko'p yillik daraxtzorlar										
5.	O'rmon meliorativ yerlar										
6.	Ko'l va suv havzalari										
7.	Tomorqa yerlari										
8.	Boshqa yerlar										
	Jami yer fondi										
	Shu jumladan qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlar										

Yerdan foydalanish tadbirlarini yaxshilash rejasi

Ko'rsatkichlar	gim?*	Shu jumladan				Jami xarajat (so'm)	Shu jumladan:	
		ekinlarda	pichanzorda	yaylovda	davlat mablag'i hisobiga		reja yili mahsuloti tannarxi kiritiladi	
Yangi yerga suv chiqarish								
Yerlarning meliorativ holatini yaxshilash								

Suv shoxobchalarini qayta qurish va suv bilan ta'minlashni yaxshilash							
Kapital planirovka o'tkazish							
Yerlarning zaxini yo'qotish							
Eroziyaga qarshi gidrotexnika, selga qarshi tadbirlar							
Jami							

Yerdan foydalanishda yerning tabiiy xususiyatlari qishloq xo'jaligini tashkil etishda va rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etishini unutmaslik lozim. Ammo, hol qiluvchi omil bu, iqtisodiy shart-

sharoitlardir. Shundan kelib chiqqan holda qishloq xo'jaligi korxonalarining davlat yerlarini uzoq muddatli ijaraga olishi shartlarini to'g'ri belgilab olish, yerdan foydalanganlik uchun olinadigan haq, ya'ni er solig'i miqdorini asosli belgilash bo'ladi.

Iqtisodiy munosabatlar tizimida jamiyat manfaatlarining ishtirok etishi qishloq xo'jaligi korxonalarining bir qism daromadlarini soliqlar sifatida budjetga undirishning taqozo etadi. Qishloq xo'jaligi korxonalari ham soliq to'lovi sub'yekt sifatida yagona yer solig'i to'lovchi sifatida davlat bilan iqtisodiy munosabatlarga kirishadi. Bunda fermer xo'jaligi oldiga yer solig'i miqdorini to'g'ri va aniq hisoblash hamda o'z vaqtida davlat budjetiga o'tkazib borish ma'suliyati yuklanadi.

O'zbekiston Respublikasida yerdan foydalanganlik uchun haq to'lanadi. Shu sababli xo'jaliklar yerdan foydalanganlik uchun ijara haqi tariqasida yer uchastkasining sifatiga, joylashgan manziliga va suv bilan ta'minlanganlik darajasiga qarab, uning kadastr bahosini inobatga olgan holda yagona yer solig'i to'laydilar.

Yer uchastkalari ijaraga berilganda yer uchun haq ijara haqi shaklida olinadi, soliq stavkasining bir baravaridan kam va uch baravaridan ko'p bo'lmasligi kerak, yerdan qishloq xo'jaligi ehtiyojlari uchun foydalanilgan taqdirda yer solig'i stavkasining bir baravari miqdorida bo'ladi. Yer haqini o'z vaqtida to'lamaganlik uchun qonun hujjatlarida belgilangan tartibda penya undiriladi.

Yagona yer solig'i qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun joriy etilgan bo'lib, u umumdavlat va mahalliy darajada solinadigan bir qator soliqlar (foyda solig'i va, mulk solig'i, yer solig'i va boshqa) o'rniga to'lanadigan yagona soliq turi hisoblanadi. Yagona yer solig'ini afzalligi shundaki u bir nechta soliqlarning o'rnini bosishi bilan bir tomondan hisob-kitoblarni yengillashtirsa, ikkinchi tomondan mablag'larni tejashga imkon beradi.

Yagona yer solig'i stavkalari har yili O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan davlat budjetining parametrlarini e'lon qilish chog'ida qabul qilinadi. 2004-yildan boshlab tajriba tariqasida O'zbekiston Respublikasining Toshkent va Surxondaryo viloyatlarida yagona yer solig'ini yerning qiymatidan kelib chiqib belgilash tajriba tariqasida sinab ko'rildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006-yil 18-dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2009-yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi PQ- 532-sonli qaroriga muvofiq soliq miqdori yerning normativ qiymatidan 3,5 foizli stavka bo'yicha undirilishi ko'zda tutiladi.

O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida 08.02.2005-y. 1324-1-son bilan ro'yxatga olingan "Qishloq xo'jaligi yerlarining normativ qiymatidan kelib chiqqan holda qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari tomonidan yagona yer solig'ini hisoblab chiqarish va to'lash tartibi to'g'risida vaqtinchalik Nizom"ga ko'ra yagona yer solig'ining soliq solish ob'yekti bo'lib qishloq xo'jaligi maydonlari va jamoat qurilmalari va hovlilari bilan band bo'lgan yerlarning normativ qiymati hisoblanadi.

Moddiy-texnika resurslari haqida tushuncha va ularni qishloq xo'jaligida o'ziga xos xususiyatlari.

Davlatning, aholining hamda tashqi bozorning talablarini sifatli qishloq xo'jalik mahsulotlari bilan qondirish uchun ularni etishtirishni ko'paytirish ob'yektiv zaruriyat hisoblanmoqda. Buning uchun talab etilgan miqdorda turli xildagi resurslar mavjud bo'lishi kerak. Masalan, yer, suv, bino, inshootlar, mashinalar, traktorlar, o'rmon, bog'lar, chorva hayvonlari, tabiiy resurslar (yog'in, harorat) kimyoviy vositalar, mehnat resurslari. Lekin bu moddiy-texnika resurslari tarkibiga mablag'lar, mehnat resurslari va boshqalar kirmaydi. Ulardan boshqalari qishloq xo'jaligining moddiy-texnika resurslarini tashkil yetadi. Shu resurslar yordamida qishloq xo'jaligida turli xildagi ishlar, xizmatlar bajarilib, mahsulotlar etishtiriladi. Ularning sifatini, holatini yaxshilash, yangilarini yaratish maqsadida fan-texnika taraqqiyoti amalga oshiriladi. Shuning natijasida serhosil, tezpishar navlar, sermahsul chorva zotlari, har tomonlama qulay va samarali hisoblangan texnikalar, ilg'or texnologiyalar yaratildi.

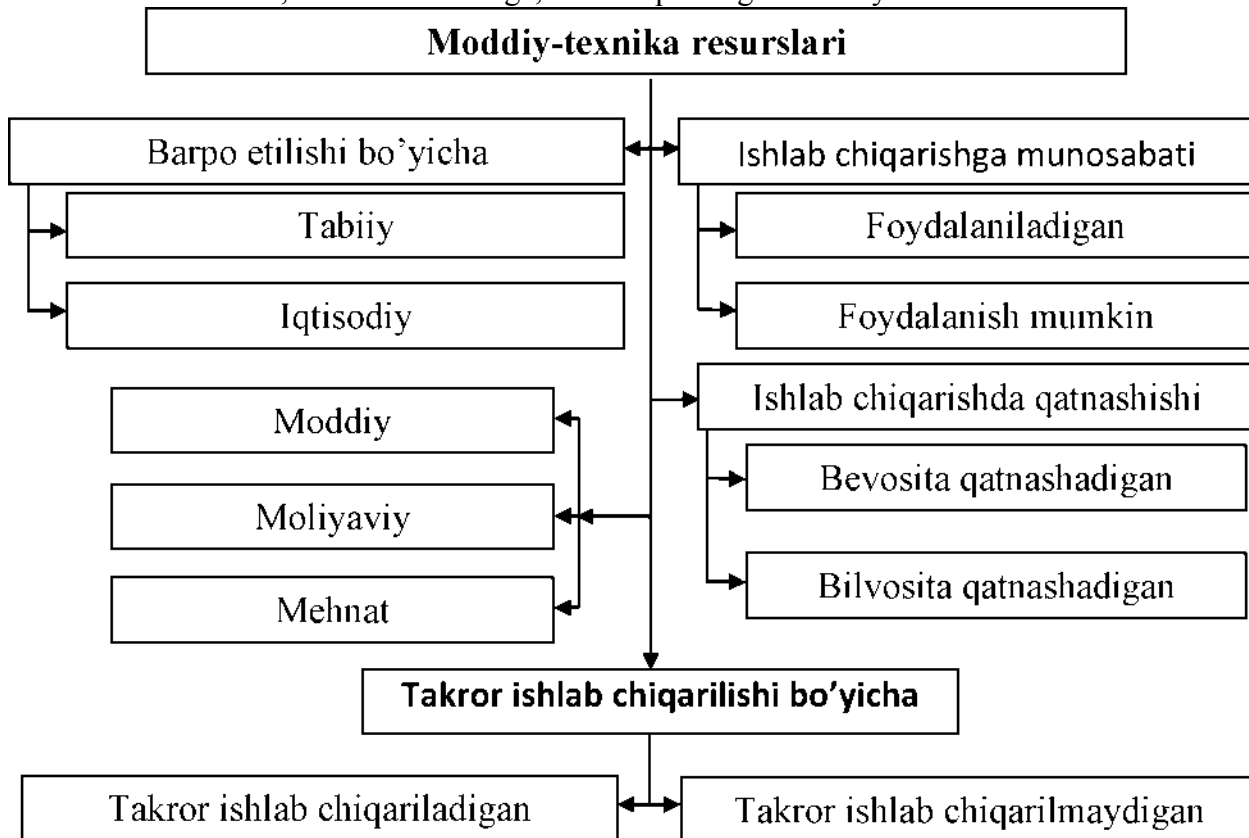
Shu resurslarning qishloq xo'jalik ishlab chiqarishidagi ahamiyati nihoyatda ulkan. Chunki barcha turdagi dehqonchilik hamda chorvachilik mahsulotlarini etishtirishda yerdan foydalaniladi. Demak, yer bo'lmasa, yuqoridagi mahsulotlarning etishtirilishi ta'minlanmaydi. Mamlakatimiz dehqonchiligi sug'orishga asoslanganligi munosabati bilan suv resurslarining ahamiyati ulkan. Qishloq xo'jaligining moddiy-texnika resurslarini iqtisodiy mazmuni, mohiyati va barpo etilishi hamda foydalanilishi bo'yicha 9.1-chizmadagi tartibda turkumlashtirish mumkin. Jumladan:

- barpo etilishi bo'yicha;

- ishlab chiqarishga munosabati bo'yicha;
- ishlab chiqarishda qatnashishiga ko'ra;
- takror ishlab chiqarilishi bo'yicha.

Demak, qishloq xo'jaligining moddiy-texnika resurslari respublika xalq xo'jaligi resurslarining muhim qismi hisoblanadi. Ular mulk sifatida tarmoqning, korxonalarining iqtisodiy negizini, asosini tashkil yetadi. Korxonalarining moddiy-texnika bazasi mustahkam bo'lsa, ularda iqtisodiy jihatdan rivojlanish uchun asos mavjudligidan dalolat beradi. Qishloq xo'jaligining moddiy-texnika resurslari barpo etilishi bo'yicha tabiiy va iqtisodiy resurslardan iborat. Tabiiy resurslar yer, suv, o'rmon, chorva hayvonlari, issiqlik hamda yog'ingarchilik miqdoridan tashkil topadi. Ularning asosiy qismi davlat tasarrufida bo'lib, korxonalarga, fuqarolarga foydalanish uchun beriladi.

Iqtisodiy resurslar esa iqtisodiy potensialning tarkibiy qismi bo'lib, moddiy, moliyaviy hamda mehnat resurslaridan tashkil topadi. Qishloq xo'jaligini:

moddiy-texnika resurslariga ishlab chiqarishning moddiy vositalari: binolar, inshootlar, mashinalar, traktorlar, kombaynlar, barcha turdagi kimyoviy vositalar, o'g'itlar, urug'liklar, yem-xashaklar, yoqilg'i, yog'lovchi, qurilish va boshqa materiallar kiradi.

moliyaviy resurslariga davlat tomonidan ajratilayotgan mablag'lar, xo'jaliklarning joriy, valyuta schyotlaridagi, g'aznadagi pullari, amortizasiya fondi, aksiyalardan olayotgan foydalari, bank kreditlari hamda ichki va tashqi investisiyalarini amalga oshirish natijasida olinayotgan mablag'lar, ta'sisshilar va boshqa manbalardan kelib tushayotgan mablag'lar kiradi.

Ularning qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishidagi o'rni va ahamiyati juda ulkan. Chunki takror ishlab chiqarish jarayonida dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari talab darajasida etishtirilishi hamda ish va xizmatlar ko'ngildagidek bajarilishi barcha resurslarning miqdoriga hamda sifatiga bog'liq. Respublika dehqonchiligi sug'orishga asoslanganligi sababli sug'oriladigan yerlar va suv resurslarining ta'siri juda katta. Tarmoqning moddiy-texnika bazasi mustahkamlanishi, ishlab chiqarish jarayonlarining amalga oshirilishi asosan moliyaviy resurslar bilan bog'langan. Shunday ekan, kelajakda qishloq xo'jaligining moddiy-texnika resurslari talab darajasida barpo etilishiga alohida e'tibor berish zarur. Uni davlat, tarmoq va xo'jaliklar miqyosida amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Qishloq xo'jaligining moddiy-texnika resurslari tarmoqda foydalaniladigan va foydalanilmaydiganlarga bo'linadi. Tarmoqda u yoki bu maqsadda foydalanilayotganlari - foydalanilayotgan resurslarni, tarmoqda mavjud bo'lib, ayrim ob'yektiv va sub'yektiv sabablarga ko'ra, vaqtincha foydalanilmayotganlari esa foydalanilmayotgan zahira resurslarni tashkil yetadi. Foydalanilayotgan zahira resurslarga zahiradagi meliorativ yerlar, ayrim suv havzalaridagi suvlar, o'rmonzorlar kiradi.

Tarmoq korxonalarida foydalanilayotgan moddiy-texnika resurslari barcha resurslarning yeng muhim qismi hisoblanadi. Ular ishlab chiqarish jarayonida qatnashishiga ko'ra, quyidagicha guruhlariga bo'linadi:

ishlab chiqarish jarayonida bevosita ishlatiladigan, ya'ni qatnashadigan resurslar; ishlab chiqarishda bilvosita qatnashadigan resurslar.

Ishlab chiqarishda bevosita ishlatiladigan resurslar yordamida turli xildagi mahsulotlar ishlab chiqariladi, ishlar va xizmatlar bajariladi. Ularga ekin yekilgan yerlar, yaylov va pichanzorlar, ekinlarni sug'orish uchun sarflanayotgan suvlar, mashina, yer haydayotgan, ekinlarga ishlov berayotgan traktorlar, hosilni yig'ishtirib oladigan barcha turdagi kombaynlar, mahsulotni ko'paytirish uchun sarflanayotgan kimyoviy vositalar, o'g'itlar, hayvonlarga berilayotgan yem-xashaklar, chorva hayvonlari, mevali daraxtlar va boshqalar kiradi. Shular yordamida ko'proq, yaxshiroq mahsulot etishtirish ta'minlanadi. Korxonalarining ombor, idora binolari, ayrim inshootlari, texnikalari, aloqa vositalari, kompyuterlari ishlab chiqarish jarayonida bilvosita qatnashadilar. Ularni mahsulot etishtirishga bevosita aloqasi cheklangan.

Moddiy-texnika resurslarining mahsulot etishtirishda, qishloq xo'jaligini rivojlantirishda ahamiyati ulkan. Shuning uchun ularni yaratish, barpo etish, takror ishlab chiqarish zarur. Shu bilan birga ular mehnatning xarakterini o'zgartirib, unumdorligini yuksalishini ta'minlaydi. Masalan, xo'jalikning moddiy-texnika bazasi qanchalik mustahkam (u zamonaviy mashinalar, traktorlar, kombaynlar, stanoklar) ta'minlangan bo'lsa, barcha ishlar shu texnika vositalari yordamida bajarilishi ta'minlanadi. Mehnatning industrilashganligini ko'rsatuvchi bunday sharoit natijasida qo'l kuchi bilan bajariladigan ishlar kamayadi. Bu mehnatning xarakteri o'zgarayotganligidan dalolat beradi, ayni paytda ishchi-xizmatchilarning bilimi, malakasi oshirilishi talab yetadi.

Qishloq xo'jaligining moddiy-texnika resurslari o'ziga xos bir qancha xususiyatlarga ega. Ayrim moddiy resurslar tabiat mahsuli hisoblanadi. Jumladan, yer, suv, harorat, yog'ingarchilik (ular haqida yer va suv resurslari masalalariga bag'ishlangan bobda batafsil to'xtalib o'tilgan). Ularning barpo etilishi hamda takror ishlab chiqarilishi ko'proq tabiatga bog'liq. Lekin qishloq xo'jaligida band bo'lgan fuqarolar o'zlarining bilimlarini, tajribalarini hamda tadbirkorligini ishga solgan, fan- texnika yutuqlaridan, ilg'or texnologiyalardan foydalangan holda bu tabiiy omillardan samarali, o'rinli foydalanishga harakat qilib, aksariyat hollarda yaxshi natijalarga erishadilar. Shuning uchun ham tarmoq ishlab chiqarishi tabiatga ham bog'liq.

Qishloq xo'jaligi moddiy-texnika resurslari tarkibiga chorva hayvonlari, o'simliklar, mevali daraxtlar qatnashishi tarmoqning muhim xususiyati ekanligiga alohida e'tibor berish, shuningdek, sanoat tarmoqlarida ishlab chiqarilgan moddiy-texnika vositalari, traktorlar, mashinalar, mexanizmlar, dastgohlar, kimyoviy vositalar, yoqilg'i, yonilg'i hamda yog'lovchi materiallar va boshqalarning ishtirokini ham e'tiborga olish lozim. Sanoat tarmoqlarida ishlab chiqarilgan moddiy-texnika vositalari, ma'lumki, inson mehnati natijasida yaratiladi. Ulardan foydalanish samaradorligi tarmoq ishlab chiqarishining mavsumiyiligiga ham bog'liq.

Qishloq xo'jaligining mustahkam moddiy-texnika bazasini yaratishda yuqorida ta'kidlangan xususiyatlarni e'tiborga olish, shuningdek, ishlab chiqarishning joylashganligi hamda ixtisoslashganligiga alohida ahamiyat berish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga ilg'or texnologiyalarning joriy etilishini hamda texnologik jarayonlarda bajariladigan barcha ishlarni mexanizatsiyalashtirish, avtomatlashtirish imkonini yaratish lozim.

Yuqoridagi talablarga javob beradigan moddiy-texnika resurslari asosan quyidagi manbalar hisobiga barpo etiladi:

korxonaning mablag'lari;

chetdan jalb etiladigan mablag'lar.

Birinchisiga korxonalarining mahsulot sotish, ish va xizmatlar bajarish natijasida olayotgan pul daromadlari, taqsimlanmagan foydadan ajratilayotgan mablag', amortizasiya fondidan ajratilayotgan mablag', foydalanilmayotgan ayrim ishlab chiqarish vositalarini sotishdan, ijaraga berilayotgan vositalardan foydalanish natijasida va boshqa manbalardan olingan mablag'lar kiradi. Bunda xo'jaliklarning aksiyalar chiqarib sotishdan olayotgan pul daromadlari ham muhim manba hisoblanadi. Lekin bu masala respublika qishloq xo'jaligida hozircha hal etilgani yo'q. Juda muhim bo'lgan bu masalani kelajakda, albatta, hal etish zarur.

Ikkinchisiga irrigasiya-meliorasiyaga, ekologiyaga hamda ijtimoiy sohalarga davlat byudjetidan ajratilayotgan mablag'lar, tijorat institutlarining kredit mablag'lari, turli manbalardan jalb etilayotgan investisiyalar, homiylarning, hamkorlarning mablag'lari va boshqa manbalardan jalb etiladigan mablag'lar kiradi. Bu mablag'lar hisobiga qishloq xo'jalik korxonalari moddiy-texnika vositalarini ularni ishlab chiqaruvchilarning bevosita o'zlaridan yoki birjalardan, ko'rgazmalardan, auksionlardan shartnomalar asosida sotib olib, moddiy-texnika bazalarini mustahkamlashlari, ayrim hollarda foydalanish uchun ijaraga olishlari mumkin. Shunday tartibda shakllantirilgan moddiy-texnika resurslaridan xo'jaliklar yil mobaynida to'liq va samarali foydalanishsa, barcha turdagi tadbirlarni vaqtida, sifatli amalga oshirishlari aniq.

Innovatsiyaviy texnika va texnologiyalarni qishloq xo'jaligida keng ko'llashning samaradorligi.

Qishloq xo'jaligini ustuvor darajada rivojlantirish uchun uning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash kerak. Tarmoqning moddiy-texnika resurslari shakllantirilishi, rivojlantirilishi, ulardan samarali foydalanish masalalari fan-texnika taraqqiyotiga va uning darajasiga bevosita bog'liq. Fan-texnika taraqqiyoti deganda, qishloq xo'jaligi bilan bog'liq bo'lgan barcha fanlarning rivojlanishi, taraqqiy topishi, bilimli, malakali kadrlar tayyorlanishi natijasida samarali yangi texnikalar yaratilishi, mavjudlari esa takomillashtirilishini nazarda tutish lozim. Bu o'rinda ta'kidlash kerakki, fan rivojlanishi natijasida shu davrgacha bo'lmagan mutlaqo yangi fan - «Moddiy-texnika resurslari» ham yaratilishi mumkin. Bu jarayon fan-texnika inqilobidan dalolat beradi. Demak, fan-texnika taraqqiyoti inqilobi - intellektual ong rivojlanishining mahsulidir. Buning uchun intellektuallarni tayyorlaydigan ta'lim, ixtirochilik tizimini yangi bosqichga ko'tarish taqazo etiladi. Ular qishloq xo'jaligi uchun zarur bo'lgan qulay va samarali mashina, traktor, mexanizm, uskunalar yaratilishini, mavjudlari takomillashtirilishini, serhosil, tezpishar ekin navlari, sermahsul chorva zotlari, ilg'or texnologiyalarni yaratadigan fanlarning, fan-texnika, texnologiya rivojlanishini ta'minlaydi. Natijada moddiy-texnika resurslarining miqdori oshadi, sifati yaxshilanadi.

Bu jarayonni respublikamiz misolida ham ko'rish mumkin. Chunonchi, fan-texnikani taraqqiy ettirish yo'lidan borilayotgan O'zbekistonda qishloq xo'jaligi uchun qishloq xo'jalik mashinasozlik sanoati korxonalarida yangi, sifatli haydov, ishlov beruvchi traktorlar, paxta teradigan mashinalar, kimyo sanoatida poliyetilen quvurlar, plyonkalar ishlab chiqarilmoqda. Yomg'irlatib, tuproq ostidan, tomchilatib sug'orish uchun yangi samarali texnikalar barpo etilmoqda. Bu hol qishloq xo'jaligida samarali, ilg'or texnologiyalar joriy etilishini ta'minlaydi.

Fan-texnika taraqqiyoti yagona davlat siyosati asosida kechishi, bu jarayonda qatnashuvchilarning tashabbuskorligi, tadbirkorligi ham uyg'unlashishi lozim.

yangi yerlarni kompleks o'zlashtirish, zax va sho'rlangan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash, suv bilan ta'minlanish tadbirlarini amalga oshiradigan ishlab chiqarish vositalarini yaratish, takomillashtirish;

tezpishar, kam suv talab yetadigan, sifatli va serhosil urug' navlarini, sermahsul chorva zotlarini yaratish;

qishloq xo'jalik ishlab chiqarishida amalga oshiriladigan barcha ish jarayonlarini avtomatlashtirish, elektrlashtirish, kimyolashtirish hamda mexanizatsiyalashtirishni ta'minlaydigan vositalarni yaratish, mavjudlarini takomillashtirish;

qishloq xo'jaligi servisini tarmoqda ishlab chiqarilgan mahsulotlarning zarur miqdorini qayta ishlab, sifatli saqlab, iste'molchilarga vaqtida, yaxshi holatda yetkazib berish qobiliyatiga ega bo'lgan tadbirkorlik sub'yektlarini shakllantirish;

qishloq xo'jaligi iqtisodiyotining erkinlashtirilishini ta'minlovchi iqtisodiy mexanizmlarni yaratish va ularni hayotga izchillik bilan joriy etish;

fan-texnika taraqqiyoti natijalarini qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining barcha sohalariga o'z vaqtida joriy etish qobiliyatiga ega bo'lgan mutaxassis kadrlarni tayyorlash, faoliyat ko'rsatayotganlari rag'batlantirilishini takomillashtirish imkoniyatiga ega bo'lgan mexanizmlarni yaratish va boshqalar.

Fan-texnika taraqqiyotining shu yo'nalishlari bo'yicha tadbirlarni amalga oshirilishi natijasida qishloq xo'jaligi uchun zarur bo'lgan moddiy-texnika resurslarini yaratish, mavjudlarini esa takomillashtirish ta'minlanadi.

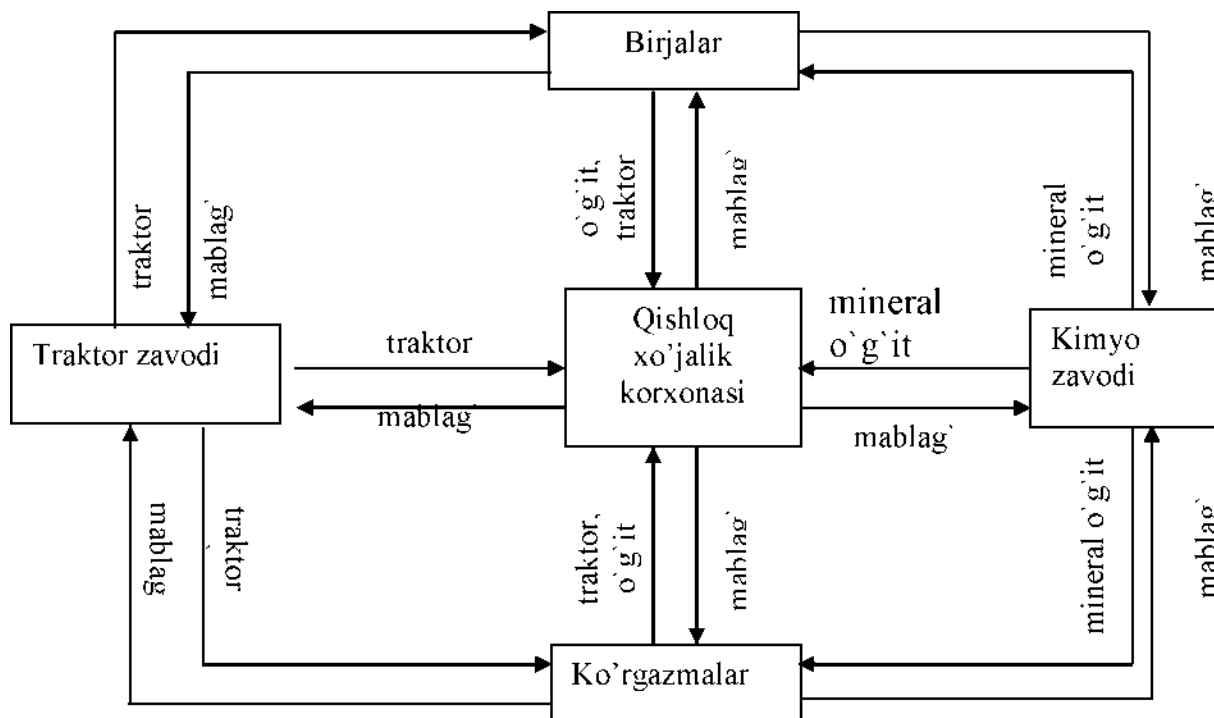
Fan-texnika taraqqiyoti natijasida yaratiladigan moddiy-texnika resurslari qishloq xo'jaligida yangi, samarali texnologiya vujudga kelishi, bu jarayon rivojlantirilishini ta'minlaydi. Bu texnologiyalar ish jarayonlarining belgilangan muddatda, sifatli bajarilishiga, mehnat unumdorligi oshishiga va xarajatlar kamayishiga olib keladi. Hozirgi vaqtda paxtachilikda «Andijon texnologiyasi» yaratilib, respublikada keng ko'lamda joriy etilmoqda. Bu usulda chigit avvaldan olib qo'yilgan pushtalarga respublikada ishlab chiqarilayotgan (dastlabki yillarda u Xitoy respublikasidan valyutaga olib kelinar yedi) plyonka ostiga yekilmoqda.

Natijada tuproq namligi va harorat saqlanib, chigitning tez unib chiqishiga erishilmoqda. Plyonkalardan foydalanish pushtada begona o'tlar paydo bo'lishini kechiktiradi. Bu hol birinchidan, yaganani, o'tlarni yo'qotish ishlarini kamaytirish, ikkinchidan, suv sarfini qisqartirish imkonini bermoqda.

Bu o'rinda ta'kidlash kerakki, yangi texnologiyani qo'llash uchun shart-sharoit yaratish, uni amalga oshirish jarayonida ayrim kamchiliklarga yo'l qo'yilmoqda. Masalan, chigit yekish seyalkalari texnologiya talablari darajasida takomillashtirilmagan. Pushtaga yopilgan plyonka vaqtida, to'liq yig'ishtirib olinmay, dalalarda qolib ketayotgani tufayli tuproqning holatiga hamda ayrim bajariladigan ishlarga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Hozirgi davrda ularni bartaraf etish borasida ilmiy va amaliy ishlar olib borilmoqda va bu kabi kamchiliklar chigit plyonka ostiga yekiladigan dalalarni yekishga tayyorlash, yekish va undan keyingi amallarni bajarish jarayonida ham kuzatilmoqda. G'o'zalarni sug'orishda «Isroil texnologiyasi» ham joriy etilmoqda. Bu texnologiyaning asosiy maqsadi suvni tejashga qaratilgan. Shu usuldan foydalanish natijasida 1 ga paxta maydoniga 4-5 marta kam suv berish ta'minlanadi. Gollandiyada etishtirilgan kartoshka urug'i ularning texnikalari bilan yekilib, o'simliklarga ham golland texnikalarida ishlov berilib, ularning hosili ham shu texnologiyalar bilan yig'ishtirib olindi. Bu jarayonda mahalliy tajribalardan ham keng foydalanildi. Natijada respublikada kartoshkachilik rivojlandi. Hozirgi davrda aholi iste'moli uchun chetdan kartoshka sotib olishga barham berilgan. Chorvachilik tarmoqlarida ham ilg'or texnologiyalar joriy etilmoqda. Ular vaqtni, mehnatni, mablag'ni tejash imkoniyatini beradi. Natijada mahsulot hajmi, mehnat unumdorligi oshishi va nihoyat, sof foyda summasi ko'payishi ta'minlamoqda. Shuning uchun samarali texnologiyalarni yaratishga, ularni hayotga tatbiq etishga doimo katta e'tibor berish lozim.

Qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun uning moddiy-texnika bazasini talab darajasida shakllantirish lozim. Bu masalaga bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir korxonaning o'zi katta e'tibor berishi kerak. Chunki korxonalar mustaqil faoliyat yuritadilar.

Demak, barcha korxonalar o'zlariga kerak bo'lgan moddiy-texnika resurslarini sotib olishlari, ta'mirlab, butlashlari, yig'ishlari hamda qurishlari mumkin. Masalan, bino-inshootlarni o'zlari qurishlari yoki pudratchilarga berishlari, mashina, traktor, kombaynlarni o'zlarida yoki ixtisoslashgan korxonalarda yig'ib, ta'mirlab olishlari mumkin. Yangi qishloq xo'jalik texnikalarini kimyoviy vositalarni, yoqilg'ilarni, ozuqalarni esa ularni ishlab chiqaruvchi korxonalardan bevosita o'zlari hamda birjalar, auksionlar yordamida zavodlardan sotib olishlari mumkin (9.2-chizma).

Xo'jaliklar moddiy-texnika resurslari bazasini mustahkamlashda samarali yo'llardan, usullardan foydalanishlari, kamroq xarajat qilib, ko'proq foyda olishga intilishlari kerak. Lekin bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida xo'jaliklarning moddiy-texnika bazasini mustahkamlashda ayrim salbiy holatlar sodir bo'lmoqda. Ma'lumki, markazdan ma'muriy usulda rejali boshqarilgan iqtisodiyot sharoitida barcha moddiy-texnika resurslari sovxozlarga, kolxozlarga asosan markazlashtirilgan holda bepul berilgan. Ularning qiymatlari qishloq xo'jalik mahsulotlarining baholari: soliqlar, subsidiya, dotasiya va boshqa mexanizmlar yordamida undirib olingan. Bozor iqtisodiyoti sharoitida esa bu masala asosan xo'jaliklarning hamda chetdan jalb etilgan mablag'lari yevaziga amalga oshirilmoqda. Lekin xo'jaliklarning mablag'lari esa etmaydi. Sababi - bir tomondan, sanoat mahsulotlarining bahosi qishloq xo'jalik mahsulotlarining baholaridan juda katta farq qilmoqda, ya'ni ular o'rtasidagi ekvivalentlikka rioya etilayotgani yo'q, ikkinchi tomondan, qishloq xo'jalik korxonalarini sotayotgan mahsulotlarining haqini o'z vaqtida ololmayotirlar, uchinchi esa tarmoqqa yetarli miqdorda investisiya sarflanayotgani yo'q. Bunday holatga chek qo'yish uchun respublika hukumati tomonidan sezilarli yordam berilmoqda. Bu yordam, investisiya, kredit shakllarida amalga oshirilib, ular hisobidan qishloq xo'jalik korxonalarining moddiy-texnika resurslari shakllantirilmoqda.

Qishloq va suv xo'jaligi vazirligining ma'lumotlari bo'yicha, tarmoqda traktorlarning, kombaynlarning, yuk mashinalarining umumiy soni so'nggi yillarda kamayib bormoqda.

Respublika qishloq xo'jaligidagi mashinalar, traktorlar hamda mexanizmlar soni quyidagi sabablar ta'sirida qisqargan:

ular jismoniy hamda ma'naviy yeskirganligi sababli hisobdan chiqarilgan;

ortiqcha hisoblangan ayrim qishloq xo'jalik texnikalari talabgorlarga sotilgan, foydalanish uchun ijaraga berilgan;

xo'jaliklarning mablag'lari etishmasligi sababli yangi, serunum texnikalar sotib olishning kamligi.

Lekin yuqoridagilarga asoslangan holda qishloq xo'jaligidagi mashina, traktorlar, mexanizmlarning soni faqatgina kamayishga yuz tutgan, deb xulosa chiqarish unchalik to'g'ri bulmaydi. Chunki xo'jaliklar bozor iqtisodiyoti sharoitida ularni tanlash imkoniyatlariga yega. Shuning uchun so'nggi yillarda fan-texnika taraqqiyoti natijasida baquvvat, serunum, samarali texnikalarni ma'lum miqdorda sotib olmoqdalar. Chunonchi, «T-28x4», «Magnum» traktorlarini, «Keys» kombaynlarni sotib olmoqdalar. Bu jarayonda davlatning ko'magi katta.

Mineral o'g'itlarni sotib olinishini kamayishi bu, avvalo, bor talabdan kelib chiqadi. Chunki, mineral o'g'itlarning erkin narxlari ancha yuqori bo'lganligi uchun ularni ortiqcha sotib olishning zaruriyati yo'q. Shuning uchun xo'jaliklar kerak bo'lgan miqdordagi mineral o'g'itlarni sotib

olishmoqdalar. Shuning bilan birgalikda qishloq xo'jalik sub'yektlari ularning har bir kilogrammidan vaqtida hamda sifatli foydalanishga katta e'tibor qaratmoqdalar. Natijada Respublikada donli ekinlarning har bir gektariga solingan mineral o'g'itning har bir kilogrammi yevaziga 45 kilogrammdan ortiqroq don mahsulotlarini etishtirishga erishganlar. Lekin barcha viloyatlarda ham bunday yuz berayotgani yo'q. Shuning uchun kelajakda mineral o'g'itlardan foydalanishni samaradorligini yuksaltirishga alohida e'tibor berish lozim.

Bu o'rinda ta'kidlash kerakki, qishloq xo'jalik korxonalarining mashina, traktor, mexanizmlarga bo'lgan talablari ham to'liq qondirilgani yo'q. Bu muammoni hal etish uchun mashina, traktor va mexanizmlarni qishloq xo'jalik korxonalarining talabini qondiradigan darajada sotib olish zarur. Buning uchun ularni qaysi manbalar hisobidan, qayerlardan, qanday yo'llar bilan, qanday tartibda olish mumkinligini ham bilish kerak. Qishloq xo'jaligi korxonalari o'z mablag'lari hamda chetdan jalb etilgan sarmoyalar hisobidan moddiy-texnika resurslarining ayrimlarini qurishlari, ta'mirlashlari, ba'zilarini sotib olishlari, ijaraga olishlari, ayrimlarini esa parvarish qilib, barpo etishlari mumkin. O'tish davrining hozirgi bosqichida korxonalar mablag'larining kamligi, ularning bir me'yorda shakllanmayotganligi hamda sanoatda yaratilayotgan moddiy-texnika resurslari baholarining yuqori sur'atlar bilan o'sishi tarmoqdagi moddiy-texnika resurslarini shakllantirishga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Natijada qishloq xo'jaligida qo'l mehnati xarajatlari oshib bormoqda. Bu masalalarni ijobiy hal qilish qishloq xo'jaligida lizing krediti rivojlantirilishi, bu esa qishloqda lizing bilan shug'ullanuvchi firma, kompaniyalar soni ko'paytirilishini, ularning faoliyatlari rivojlantirilishini talab yetadi. Lizing bilan shug'ullanuvchi tashkilotlar o'z mablag'lariga qishloq xo'jaligi korxonalari uchun zarur bo'lgan texnikalarni, bino-inshoatlarni hamda boshqa asosiy vositalarni ijaraga beruvchilardan olib berishlari mumkin. Bunday xizmatlari uchun ular qishloq xo'jaligi korxonalaridan lizing foizlarini oladilar.

Lizing tashkilotlari lizing krediti foizlarini to'lash muddatlarini kechiktirishi hamda cho'zishi mumkin. Lizing kreditlarini, xizmatlarini amalga oshirishda uch tomon - asosiy vositalarni ijaraga beruvchi korxonalar, lizing tashkilotlari hamda ijaraga oluvchi qishloq xo'jalik korxonalari qatnashadilar. Qishloq xo'jaligining moddiy-texnika resurslarini shakllantirishda davlat tomonidan amalga oshirilayotgan iqtisodiy mexanizmlar, masalan, davlat, mahalliy byudjetdan ajratilayotgan mablag'lar, imtiyozli kreditlash tizimini va boshqalarning ko'lamini kelajakda kengaytirish talab etiladi.

Qishloq xo'jaligi moddiy-texnika resurslari tarkibida chorva hayvonlarining ham salmog'i ulkan. Ularning turlari, bosh soni qishloq xo'jalik korxonalarining joylashishi hamda ixtisoslashidan kelib chiqqan holda farq qiladi. Ma'lumki, qishloq xo'jalik korxonalari asosan paxtachilik va g'allachilikka ixtisoslashganligi uchun ayrimlari shaharlarga yaqin joylashgan. Shuning uchun xo'jaliklarda asosan qoramolchilik mavjud. boshqa turdagi chorva hayvonlari esa xo'jaliklarda ichki talabni qondirish maqsadida saqlanadi. Vazirlar Mahkamasining 1993 yilda ye'lon qilingan «Chorva fermalarini xususiylashtirish to'g'risida» gi qaroriga binoan chorvachilik fermalarini xususiylashtirish tez sur'atlarda boshlandi. Uning samarali amalga oshirilishini ta'minlash maqsadida davlat tomonidan imtiyozli kreditlar berish ham yo'lga qo'yildi.

Lekin bu islohot ko'zlagan samarani bermadi. Chunki chorva xo'jaliklardagi mollarni xususiylashtirishda ularni yem-xashak bilan ta'minlaydigan yer maydonlari ijaraga berilmadi. Natijada chorvachilikning yem-xashak bazasi mustahkamlanmadi. Shu bilan birga xususiylashtirilayotgan chorva hayvonlarining bosh sonini saqlash masalasi ham to'liq xal etilmagan yedi. Ozuqa bazasi talab darajasida bo'lmaganligi sababli chorva hayvonlarini xususiylashtirib olganlar zotli hayvonlarni sota boshlashdi. Bunday holni bartaraf etish maqsadida hozirgi davrda chorvachilikda iqtisodiy islohotlar chuqurlashtirilmoqda. 2005 yildan boshlab Respublikada chorvachilikni rivojlantirish dasturi ishlab chiqilmoqda.

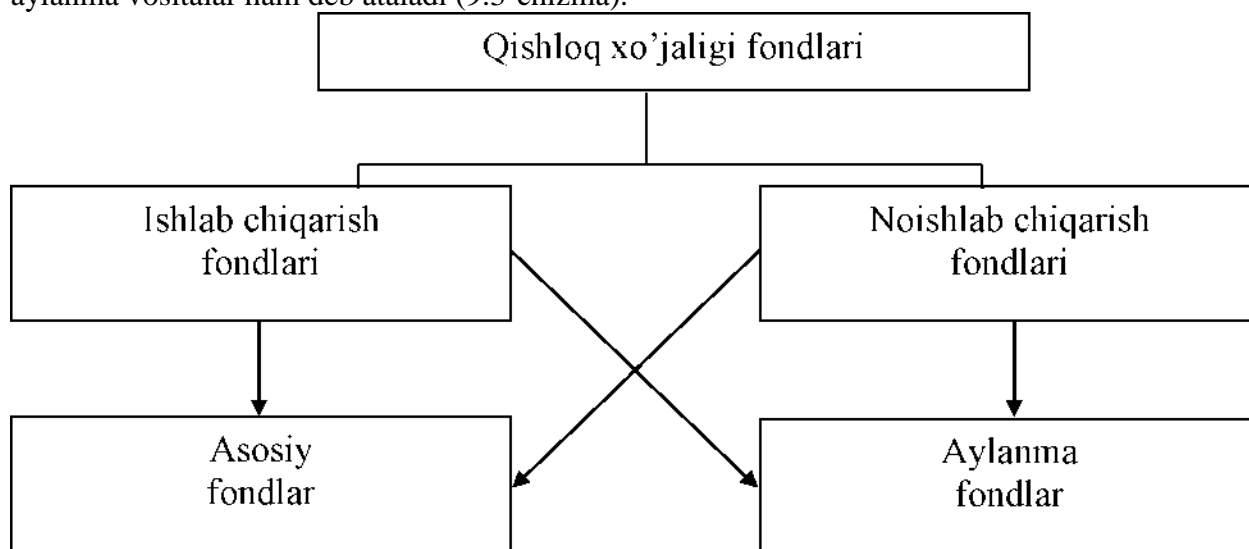
Qishloq xo'jaligining mustahkam moddiy-texnika bazasini yaratish bilan birgalikda ulardan to'liq va samarali foydalanishga erishish lozim. Demak, tarmoq korxonalarida ulardan foydalanilayotganlik darajasini aniqlash maqsadga muvofiq. Buning uchun yuqorida 3 paragrafdan ta'kidlangan ko'rsatkichlardan foydalanish mumkin. Lekin o'tish davrining hozirgi bosqichida ulardan foydalanish talab darajasida emas.

Qishloq xo'jaligida mavjud bo'lgan texnikalarning yuqoridagi holati ishlab chiqarish jarayonlari kompleks mexanizasiyalashtirilishiga imkon bermayotir. Natijada paxta terish jarayoni 30 foiz atrofida, sigirlarni sog'ish 25 foiz atrofida mexanizasiyalashtirilgan. Oqibatda tarmoqda ishlab chiqarilayotgan ko'pchilik mahsulotlarning tannarxi yuqori, mehnat unumdorligi past. Bunday holga chek qo'yish maqsadida respublika hukumati katta ishlarni amalga oshirmoqda. Bunda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2004-2006 yillarda fermer xo'jaliklarini rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida»gi farmoni alohida ahamiyat kasb etmoqda. Unda shu yillarda qishloqda ishlab chiqarish va bozor infratuzilmasini shakllantirish ko'zda tutilgan.

Ularni tashkil etilishi oqibatida qishloq xo'jaligining moddiy-texnika bazasi ma'lum darajada mustahkamlandi. Kelajakda ularning moddiy-texnika bazasini yanada mustahkamlashga e'tibor berish lozim. Shuning bilan birgalikda ulardan yil davomida to'liq hamda samarali foydalanishga ham alohida e'tibor berish kerak. Shu masalalarni hal etilishi kelajakda qishloq xo'jaligini so'zsiz rivojlanishini ta'minlaydi.

Asosiy va aylanma vositalardan samarali foydalanish yo'nalishlari.

Qishloq xo'jaligining moddiy-texnika resurslari hisoblangan yer, mashina-traktor, kombaynlar, kimyoviy vositalar, yoqilg'ilar, yem-xashaklar, urug'liklar va boshqa vositalarning natura holdagisi asosiy va aylanma qiymat holdagisi ko'rinishi tarmoqning asosiy va aylanma fondlarini tashkil yetadi. Ular iqtisodiy mohiyati, shakllanishi, ishlab chiqarish jarayonida qatnashishiga ko'ra, ishlab chiqarish hamda noishlab chiqarish fondlariga bo'linadi. Ularni ayrim hollarda ishlab chiqarish jarayonida bevosita va bilvosita qatnashadiganlarga ham bo'linadi. Masalan, yer, suv, o'g'it, urug'lik, yem-xashak, yer haydaydigan, ishlov beradigan traktorlar qishloq xo'jalik mahsulotlarini etishtirishda bevosita qatnashadi. Chunki ular mahsulot etishtirish hajmiga, sifatiga bevosita ta'sir yetadi. Xo'jaliklarning ma'muriy, madaniy va boshqa binolari, dala shiyponlari, omborxonalar, xizmat ko'rsatuvchi texnikalar, kompyuterlar va boshqa vositalar ishlab chiqarilayotgan mahsulot hajmiga, ularning sifatiga bilvosita ta'sir yetadi. Lekin ularning mahsulotlarni ishlab chiqarishdagi umumiy ahamiyatini inkor etish maqsadga muvofiq emas. Ular iqtisodiy mohiyatiga, ya'ni shakllantirilishi, mahsulot ishlab chiqarish, ish bajarish jarayonida qatnashishiga ko'ra, asosiy hamda aylanma fondlarga bo'linadi. Ular natural holda ko'rinishi va qatnashishi bo'yicha asosiy va aylanma vositalar ham deb ataladi (9.3-chizma).

Ular ishlab chiqarish jarayonidagi funksional faoliyatiga ko'ra, mehnat predmetlari hamda mehnat vositalariga bo'linadi. Xalq xo'jaligining turli tarmoqlarida yaratilib, qishloq xo'jalik mahsulotlari etishtirishda inson mehnati yordamida ishlab chiqarish jarayonida bir marta qatnashib, o'z shakllarini to'liq o'zgartiradigan predmetlar tarmoqning mehnat predmetlarini tashkil yetadi. Ularning natura holdagisi aylanma vositalar, qiymat holdagisi esa aylanma fondlar deb ataladi. Ularga sanoat tarmoqlarida ishlab chiqarilgan yoqilg'i, yog'lovchi materiallar, kimyoviy o'g'it, yem xashak ish haqi, arzon, tez to'zuvchi materiallar va boshqalar kiradi. Ular tarmoqning mahsulot ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish jarayonlarida bir marta qatnashib, o'z shakllarini to'liq

o'zgartirib, qiymatini ham ularga o'tkazadigan predmetlardir. Tarmoqda band bo'lgan insonlarning ongli mehnati qaratilgan mehnat predmetlari yordamida qishloq xo'jalik mahsulotlarini etishtirish, xizmatlarni bajarish maqsadida bir necha yillar davomida foydalaniladigan narsalar mehnat vositalari hisoblanadi. Ular tabiat tomonidan hamda sanoat, qishloq xo'jalik tarmoqlarida yaratilgan bo'lib, turli xildagi mahsulotlarni etishtirishda, xizmatlarni, ishlarni bajarishda bir necha yillar davomida foydalanilib, o'z ko'rinishini, shakllarini o'zgartirmasdan, lekin qiymatining ma'lum bir qismini mahsulotlarga, ishlarga, xizmatlarga o'tkazib boradigan vositalardir. Bunday vositalar hozirgi davrda respublikada 15 (Rossiya Federasiyasida 50) minimal oylikdan yuqori qiymatga ega bo'lgan va 1 yildan ko'proq xizmat qiladigan ishlab chiqarish vositalaridir. Ularga qishloq xo'jalik texnikalari hisoblangan mashina-traktorlar, kombaynlar, seyalkalar, kultivatorlar sug'orish inshootlari, binolar, stanoklar va boshqalar kiradi. Yerlar, tabiiy o'rmonlar - tabiat mahsulidir. Ishchi va mahsuldor chorva hayvonlari, bog'zorlar, tokzorlardan qishloq xo'jalik mahsulotlari etishtirish uchun bir necha yillar mobaynida foydalaniladi. Ular qishloq xo'jaligining asosiy vositalarini tashkil yetadi. Asosiy vositalar yillar davomida jismoniy hamda ma'naviy yeskiradi. Fan-texnika taraqqiyoti natijasida yangi, zamonaviy texnikalarning yaratilishi tufayli ular ma'naviy jihatdan ham yeskiradi.